

ПЕТРО КУДРЯВЦЕВ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТВОРЧОСТІ

Статтю присвячено аналізу творчого доробку одного з найвидатніших представників київської духовно-академічної філософії Петра Кудрявцева (1868–1940). Автор виокремлює та реконструює три головні складові його творчості: релігійно-філософську публіцистику, літературознавчі розвідки та історико-філософські студії.

Творчий доробок професора Київської духовної академії Петра Павловича Кудрявцева – видатного історика філософії, релігійного мислителя та літературознавця – досить багатоманітний і різноплановий, а жанрове розмаїття його праць (з-поміж яких ґрунтовні теоретичні історико-філософські та богословські дослідження, літературознавчі студії, публіцистичні праці, рецензії, проповіді, некрологи, промови) свідчить саме за себе.

Разом із тим, аналіз тем і проблем, представлених у науковій спадщині Петра Кудрявцева, дає змогу виокремити три основні складові його творчості: *релігійно-філософська публіцистика, літературознавчі розвідки та історико-філософські студії*. Цей поділ, звісно, певною мірою умовний, оскільки у своїх історико-філософських працях учений часто зачіпає літературознавчі проблеми, а його публіцистичні твори та літературознавчі дослідження супроводжуються історико-філософськими екскурсами. Умовність здійсненого поділу засвідчує й авторський стиль П. Кудрявцева, для якого характерне вдале поєднання літературного та філософського елементів, унаочнення власних розмірковувань і умонастроїв певної історичної доби шляхом звернення до художньої творчості.

У *релігійно-філософській публіцистиці* П. Кудрявцев звертається до розв'язання передусім тих актуальних та злободенних проблем, які постали перед його сучасниками на зламі XIX–XX ст. Філософ гостро відчуває необхідність духовного й морального відродження російського суспільства, закликає інтелігенцію до творчої праці, спрямованої на втілення «вселенського, віковичного начала життя», вбачаючи у цьому запоруку «внутрішньої сили, здорового зростання» як кожної окремої особистості, так і всієї російської спільноти [1, 420].

Наголос П. Кудрявцева на моральній проблематиці не випадковий: мислитель увиразнює характерне для російської філософії кінця XIX – початку XX ст. усвідомлення небезпеки поширення матеріалістично-позитивістського світо-

гляду, що призводить до руйнації загальнолюдських ідеалів та цінностей. Недарма вже у першій своїй праці «Християнський погляд на життя (З приводу “Віршів у прозі” І. С. Тургенєва)» (1899) [2] філософ формулює світоглядні настанови, визначальні для всієї його творчості, а саме: пріоритетність морально-релігійного начала у розвитку людства; утвердження загальнолюдських абсолютних цінностей, що увиразнюють людське і водночас божественне начало в людині.

Разом з іншими діячами релігійно-філософського відродження П. Кудрявцев намагається з'ясувати ті фактори, які на зламі XIX–XX ст. спричинили морально-релігійну кризу в російському суспільстві. Речник духовно-академічної спільноти, він з особливим боєм сприймав розчарування інтелігенції у християнських цінностях та ідеалах, її відчуження від Церкви. Від самого початку своєї творчості мислитель переймається одним із принципових питань доби – про невідповідність реального життя християнським моральним ідеалам, увиразнену в «підміні божого людським, небесного – земним, у використанні релігії як засобу зміцнення політичного устрою, <...> пристосуванні християнського вірої морального вчення до потреб панівного політичного ладу, умертвінні живої релігійної думки, утисненні свободи слова...» [3, 196].

Глибоко переконаний у тому, що релігійне оновлення передбачає передусім боротьбу із церковно-державницьким консерватизмом, П. Кудрявцев покладав тягар відповідальності за духовну кризу, що її переживає російське суспільство, не тільки на «пастирів», а й на «мирян», – зокрема, російську інтелектуальну спільноту, що не може залишатись осторонь перетворення церковного життя. Цю думку він розгортає у статтях «Сучасне церковно-суспільне життя» (1906) та «3 питань церковно-суспільного життя» (1906) [4], у яких подає свою оцінку суспільно-політичних подій 1905 року та намагається осмислити їх значення для майбутнього Російської православної церкви. Мислитель наголошує на вирі-

шальності історичного моменту для долі Росії, яка стоїть перед вибором шляхів суспільно-політичного, культурного та релігійного розвитку, що відкриваються у світлі демократичних начал, задекларованих Маніфестом 17 жовтня 1905 року. Пов'язуючи суспільно-політичне відродження Росії з утвердженням принципу свободи і гідності особистості, П. Кудрявцев закликає російську спільноту (й передусім інтелігенцію) з усією відповідальністю поставитися до історичного завдання мирного і поступового реформування суспільного життя. Він особливо застерігає від обрання руйнівного шляху фанатів-революціонерів, готових вкрити країну річками крові. Цю думку розвиває у праці «З нещодавнього минулого. Декілька фактів для характеристики зламу, що відбувся в російській суспільній свідомості на початку 90-х років» (1912) [5], відкидаючи революційно-екзальтований шлях боротьби за власне існування, проповідуваний марксистами.

Аналізуючи чинники поширення ідеології марксизму в Росії, П. Кудрявцев особливо акцентує духовну інертність російської інтелігенції, її відчуженість від церкви. Ідея царства земного, пропонує новітньою культурою, заступила християнську ідею царства небесного, і сталося це внаслідок дискредитації Церкви, зрощеної з державною владою на теренах імперії в одну зашкарублу бюрократичну систему. На думку філософа, у світлі демократичних зрушень доби Церква має утриматися від виправдання та підтримки політики російської держави, часто-густо несумісної із християнськими нормами і принципами.

Мислитель був переконаний у тому, що суспільно-політичне та церковне реформування Росії має розпочатися з реформи парафіяльного життя. У низці праць [4; 6] він розвиває слов'яно-фільську ідею общини як першої й найміцнішої складової суспільного ладу, такої, що зберігає традицію верховенства релігійного елемента над усіма проявами життя. На його думку, релігійно-культурний ідеал церковнопарафіяльного життя має поєднати християнську культуру з досягненнями та потребами культури нового часу. Петро Кудрявцев поділяє переконання російських релігійних мислителів (зокрема, Володимира Соловйова, Миколи Бердяєва, Сергія Булгакова) про неможливість розмежування світської та церковної культури.

Дотримуючись сформульованої ще В. Соловйовим загальної настанови діячів російського релігійно-філософського відродження «по-християнськи висвітлювати й оцінювати» [7, 108] все багатоманіття проявів і запитів людського життя, у своїх працях П. Кудрявцев порушує та-

кож питання взаємин християнства та політики у ракурсі проблематики історичного призначення російського народу – питання, що набуло особливої гостроти і суспільного резонансу за часів Першої світової війни (зокрема, у світлі воєнного протистояння Росії та Німеччини навколо Константинополя – історичного осердя православ'я).

На ідеї історичного покликання російського народу філософ зосереджує свою увагу у праці «Росія і Царгород. Три моменти в літературній історії питання» (1916). Київський мислитель виокремлює три концепції (Федора Тютчева, Федора Достоевського та російських «софійців» (послідовників софіології В. Соловйова)), хронологічно пов'язані з відомими війнами Росії на Близькому Сході. Детально аналізуючи кожну з концепцій, П. Кудрявцев звертає увагу на ті їх моменти, що не відповідають християнській точці зору. Зокрема, він висловлює сумніви щодо адекватності історичній правді та християнській ідеї запропонованої Ф. Тютчевим загальної схеми історичного розвитку людства, згідно з якою рушійною силою історії виступає або віра у Бога (що притаманно православно-східному світові, осердям і духовним провідником якого є Росія), або ж самовладдя людського «я» (що властиво західноєвропейському світові) [8, 6].

Якщо Ф. Тютчев обстоював ідею завоювання Константинополя задля утворення всеслов'янської імперії, то Ф. Достоевський осмислював цей задум як зламний момент у здійсненні Росією свого історичного призначення, суть якого – показати світові взірць об'єднання народів на основі християнських цінностей і тим самим відкрити шлях для майбутнього спасіння людства. На думку П. Кудрявцева, у концепціях Ф. Тютчева та Ф. Достоевського відбувається підміна понять – обидва мислителі у вирішенні конкретних завдань російської політики «охоче мають справу з державою, якою й затуляється Церква» [8, 36], мимоволі застосовуючи святу ідею про релігійне призначення російського народу для «прикриття земних, надто земних завдань» [8, 36].

Відзначаючи цінні та позитивні моменти концепції «софійців» (зокрема, визнання необхідною умовою здійснення російським народом свого історичного призначення внутрішнє духовне очищення), П. Кудрявцев піддає сумніву достатню обґрунтованість їх тези про пріоритетне місце ідеї Св. Софії в російській релігійній свідомості, а також «прив'язування» реалізації цієї універсальної за суттю ідеї до конкретного місця – Константинополя.

Розглядаючи згадані концепції, які вплинули на умонастрої російської спільноти, філософ

висловлює власну позицію, згідно з якою обґрунтування політичних та економічних інтересів Росії у вирішенні т. зв. «східного питання» за допомогою релігійних ідей є неприпустимим, адже «релігію не можна пристосовувати до завдань і планів земного порядку» [8, 54].

Поділяючи настанови російських мислителів щодо необхідності подолання дуалізму між Церквою та світською культурою, наголошуючи на важливості культуротворного начала у церковному житті, П. Кудрявцев прагне спростувати упередження, згідно з яким християнство пригнічує наукову, художню, суспільну діяльність. На його переконання, саме християнство надає усім проявам людської життєдіяльності справжнього смислу, оскільки «підпорядковує їх вищому началу – створенню Царства Божого» [9, 436]. Цю ідею він розвиває у праці «3 нотаток про храм» (1905) [10], де надає філософсько-богословського осмислення феномену православного храму – цього «невгасимого джерела ідеалізму», навколо якого зосереджено усі прояви життя (у тому числі наука, мистецтво, школа). Водночас філософ акцентує християнські настрої відомих російських поетів і прозаїків, творчість яких найяскравіше відображає глибокку вкоріненість християнського світогляду у свідомості російського народу, неповторне відчуття ним християнського храму, який став для кожного «мистецтвом із мистецтв».

Питання співвідношення християнства та художньої творчості Петро Кудрявцев акцентує також у праці «Про богослужбове застосування російської (а також української) мови» (1918) [11], у якій обстоює думку про необхідність відповідного перекладу богослужбових текстів. Щодо релігійного життя, переконаний мислитель, художнє начало є не зовнішнім, штучним привнесенням, а справжнім, органічним засобом вираження повноти «живого змісту» релігійного переживання і його пробудження у серцях людей.

Однією із провідних тем релігійно-публіцистичних праць ученого є проблема християнського розуміння шлюбу, що викликала гострі дискусії на початку ХХ ст. У статтях «До питання про ставлення християнства до язичництва» та «Значення церковного шлюбу» (1903) [12] він вступає в полеміку з цього питання з відомими російськими мислителями Василем Розановим і Дмитром Мережковським. На думку останніх, язичницький елемент життя за своєю природою є чистим і святим, а відтак шлюб – це таїнство, що не потребує особливої санкції з боку Церкви. П. Кудрявцев не може прийняти таку позицію, наголошуючи, що людська природа внаслідок гріхопадіння втратила первинну святість і чистоту і саме християнство покликане перетворити,

одухотворити, піднести її. Це стосується і шлюбу – християнство не нівелює його як прояв людської природи, а преображає своєю силою.

У світлі християнських цінностей П. Кудрявцев розглядає проблеми виховання та освіти. Щодо цього особливо показова його полеміка із професором філософії Університету Св. Володимира Олексієм Гіляровим, що виникла навколо питання доречності запровадження філософських дисциплін у російських гімназіях [13]. О. Гіляров вважає, що, зважаючи на реалії доби (якот відсутність свободи викладання і творчого пошуку, не кажучи вже про брак кваліфікованих викладачів), навчання філософії у гімназіях позбавлене сенсу. Відповідь же П. Кудрявцева переростає в обговорення ролі філософії у процесі формування особистості, її світогляду. Особливу увагу він приділяє місцю цієї дисципліни в духовно-академічній освіті. До речі, думку про те, що філософія в духовних академіях є не служницею, а «подругою» християнського богослов'я, П. Кудрявцеву доводилося обстоювати не тільки у полеміці зі «світськими» філософами, а й у середовищі теологів. Спостерігаючи нелегкий шлях утвердження філософських наук у духовних академіях Росії, упередженість до них із боку синодальної влади і речників «офіційного» богослов'я, впродовж усієї науково-педагогічної діяльності мислитель не втомлювався наголошувати значущість філософської освіти для сучасного теолога. У працях «Декілька зауважень щодо стосунку історії філософії до богословської науки» (1899) та «Головні моменти в історії питання про взаємини віри і знання» (1906) [14] він увиразнює високий статус історії філософії в духовно-академічному *curriculum*'і.

Поряд із релігійно-філософською публіцистикою, у творчому доробку П. Кудрявцева значне місце посідають *літературознавчі* студії. Точніше їх слід було б охарактеризувати як *літературно-філософські* праці, оскільки вчений й у сфері літературознавства залишається філософом. Саме філософський підхід надає йому можливість значно ширшого та ґрунтовнішого розуміння сутності літературознавчих проблем, більш осмисленого підходу до світу художнього слова. Це особливо стосується роздумів мислителя щодо самого феномену літератури як одної зі сфер мистецтва в широкому сенсі цього слова. На відміну від науки, яка продукує «абстрактні формули, що визначають зв'язки між знайденими елементами», мистецтво, наголошує учений, є конкретним та індивідуальним; воно не аналізує, а відтворює предмет «так, як він сприймається чи переживається, – у його складності, цілісності, життєвому трепеті». Мистецтво увиразнює живе, неопосередковане відчуття пред-

мета, а також того «невимовного», яке неможливо виразити засобами науки, те, що «не вкладається в рамки логічно-оформленого речення» [15, 4]. Петро Кудрявцев не поділяє погляду Миколи Чернишевського, згідно з яким мистецтво є лише сурогатом природи, оскільки менше насичене життям, а відтак і красою. На думку мислителя, цінність мистецтва полягає не тільки у відтворенні предметів чи подій, а й у тому, що воно є необхідним виявом людської природи. Художній витвір є одкровенням душі митця, його «художнього "я"», яке не обов'язково має збігатися з «емпіричним "я"». Відтак під час аналізу художнього твору дослідник має передусім віднаходити, розпізнавати це одкровення; вивчати той спосіб, у який воно втілене у слові; звертати увагу на вміння митця надати йому найбільш адекватної форми.

З-поміж літературознавчих праць П. Кудрявцева на особливу увагу заслуговують ті, що стосуються історії російської літератури.

Зокрема, Петру Кудрявцеву належить одне з перших систематичних досліджень життєвого і творчого шляху видатного російського поета Олександра Пушкіна (1899) [16]. У творчості видатного класика він убачає першу і найзначнішу сторінку в історії літературно-художнього реалізму в Росії, котра виводить російську літературу «на широку дорогу самостійного художнього відтворення дійсності» [16, 150].

У лекціях із російської літератури [15] П. Кудрявцев простежує основні ідейні мотиви творчості видатних поетів і письменників та відтворює неповторні риси їхнього художнього світобачення. Прагнучи вловити нюанси умонастрою своєї епохи, він звертається до новітньої літератури, яка «є не що інше, як продукт сучасної доби; те, чим ми живемо» [15, 58]. Саме така позиція дозволяє йому аналізувати творчість російських письменників та поетів у морально-ціннісній площині.

Упродовж всієї своєї творчості П. Кудрявцев не втомлювався доводити, що російська художня література є джерелом самобутньої російської філософії. Щодо цього особливо варта уваги упорядкована ним хрестоматія «Хвилі вічності в російській літературі» (1914), вельми популярна у передреволюційні роки. Шляхом тематичного добору творів поетів і прозаїків, учений здійснює вдалу спробу розкрити «рух живої людської душі, схвильованої доторком до світу вічного буття чи вічних цінностей» [17, VI]. Релігійні переживання, відбиті у російській поезії та прозі, розгортаються у збірці як цілісна картина історії одкровення божественного у земному, історія «хвиль вічності» у земному часі, історія зустрічі людини з Богом. Звертаючись до художньої літе-

ратури, мислитель порушує проблему спроможності мистецтва і філософії виразити релігійне та містичне переживання одкровення Бога. Наголошуючи рівноцінність значення таких царин культурної творчості, як мистецтво, наука й філософія, він усе ж таки визнає перевагу мистецтва над наукою і філософією, адже саме мистецтво володіє засобами для вираження «невимовного», образного, символічного відтворення різноманітних відтінків безпосереднього приналежності до сфери божественного, оприявленого у релігійному відчутті та переживанні [17, VI].

Актуальність збірки «Хвилі вічності в російській літературі» як «книги про Бога», на думку П. Кудрявцева, спричинена культурно-історичними реаліями доби. Здавалося б, у часи, коли культурна Європа, що зросла на ниві християнської традиції, потерпає від «жахів війни», ніби не залишається місця для питання вічності. Однак хвиля мінливої дійсності, переконаний мислитель, не може поглинути тих, хто знаходить свою опору за межами часу – у світі вічного буття і неминущих цінностей, тих, хто «живе не тільки у часі, а й у вічності, і не лише для себе, а й для Бога» [17, VII].

Неабиякий інтерес не лише для літературознавців, а й для культурологів, істориків і богословів становить праця П. Кудрявцева «До історії літературного відродження середньовічного католицизму в новий час» (1916) [18]. Ця розвідка стосується досить неординарної для православного духовно-академічного мислителя теми – місця католицизму у західній культурі нового часу, а також рецепції католицьких ідей на російському ґрунті.

На думку П. Кудрявцева, поширена загальна схема розвитку людства, що протиставляє новий час середньовіччю, не завжди пояснює нам складність і багатоманітність історичного процесу. Насправді історія становить єдиний, цілісний, безперервний процес: «Історія має справу не з революцією, а з еволюцією; і те, що в межах даного моменту сприймають як революцію, історія витлумачує як еволюцію» [18, 7–8, 240]. Цю думку філософ підтверджує аналізом тих складних і неоднозначних процесів, якими позначено розвиток західноєвропейської культури XVII–XVIII ст. Приміром, за, здавалося б, цілковитого утвердження раціоналістичного світогляду нового часу відбувається літературне відродження середньовіччя. Англійські письменники та поети звертаються до сюжетів середньовічних народних переказів. Єнські романтики, спостерігаючи за тим безладом духовного життя Західної Європи, яким відзначився занепад просвітництва, зосереджують свою увагу на середніх віках, прагнучи віднайти там релігійно більш

насичене, поетичніше життя. Новаліс стає оповісником нової релігійної свідомості, носієм якої має стати німецький народ. Ідею християнства як найпоетичнішої релігії, а середньовіччя як найпоетичнішої доби в історії людства, підхоплює видатний представник романтизму Ф.-Р. де Шатобріан. Своєю красою і величчю середні віки приваблюють також і молодших представників французького просвітництва – В. Гюго й А. де Мюссе. Тяжіння до римського католицизму, особливо до його середньовічних форм, спостерігається в європейській літературі XIX ст. у представників французького неоромантизму, чи символізму. Поширення неокатолицького руху, який охоплює значну частину митців, літераторів, а також знаходить втілення у соціально-політичних доктринах, П. Кудрявцев розглядає як характерну особливість сучасної йому західноєвропейської культури.

Відтворюючи історію поширення католицизму в середовищі російської аристократії, митців і філософів XIX ст., мислитель зауважує його вплив на П. Чаадаєва, Ф. Достоевського, В. Соловйова. Зацікавлення середньовічним католицизмом на початку XX ст. виявляють такі відомі мислителі, як Є. Трубецької, Л. Карсавін, С. Булгаков, М. Бердяєв. Якщо взяти до уваги розуміння П. Кудрявцевим мистецтва як оприявлення певних умонастроїв суспільства, то стає очевидною позиція автора, згідно з якою не можна однозначно підходити до російської культури, отожднюючи її лише з православною традицією. На наш погляд, згадана праця є переконливим свідченням розуміння її автором складності та багатоманітності культурного життя як Західної Європи, так і Росії, яке неможливо вкласти у встановлені рамки загальних схем.

Предметом стійкої уваги ученого була й історія української літератури. Зокрема, під час роботи у Всеукраїнській академії наук він вивчає літературні пам'ятки давньоруського періоду, відзначаючи значні успіхи тогочасних книжників як у перекладах, так і у власній літературній творчості [19]. П. Кудрявцев звертається також до проблем, пов'язаних з інтерпретацією творчості Івана Котляревського та Тараса Шевченка [20]. Однак найбільш оригінальними є його праці, присвячені аналізу гебраїстичних мотивів у творчості Івана Франка [21]. Як показує П. Кудрявцев, наукові зацікавлення українського митця історією стародавнього єврейства нерозривно пов'язані з його поетичною спадщиною. Біблія становила невичерпне джерело і мо-

гутній стимул творчого натхнення І. Франка, надаючи йому багатющий запас мотивів і образів для художньої обробки власних переживань і думок.

Попри розмаїтість наукових зацікавлень, П. Кудрявцев надавав пріоритет *історії філософії*. Її проблематиці присвячено переважну частину творів мислителя. Більше того, його публіцистика та літературознавчі розвідки значною мірою ґрунтуються на широкому історико-філософському матеріалі.

Інтерес ученого до історії філософії виявився ще у студентські роки. Уже його кандидатська дисертація «Найважливіші помісні церкви на Сході в II і III ст. та їх взаємодія у розвитку загальнохристиянської думки і життя в цей період» (1892), незважаючи на богословську тематику, вирізнялась історико-філософським характером. Дослідженнями в царині історії філософії мислитель посилено займався і в подальшому, адже цю дисципліну він викладав у Київській духовній академії впродовж двадцяти років. У його лекціях з історії філософії [22], а також у таких працях, як «Абсолютизм чи релятивізм? Досвід історико-критичного вивчення чистого емпіризму новітнього часу в його стосунку до моральності та релігії» (1908), «Нариси сучасного емпіризму» (1907) [23], «Головні моменти в історії питання про взаємини віри і знання» (1906), «Декілька зауважень щодо стосунку історії філософії до богословської науки» (1898) [14] приділено значну увагу розробці теоретичних і методологічних проблем історико-філософської науки. У процесі осмислення закономірностей і детермінант розвитку філософії, у спробах представити його у цілісності та повноті, виокремити ті проблеми, що стали для нього стрижневими, формується історико-філософська концепція мислителя. Ключ до розуміння єдності й багатоманітності історико-філософського процесу він знаходить у безперервній боротьбі між абсолютизмом і релятивізмом, розглядаючи періоди найбільшого її загострення як переломні й визначальні моменти в історії філософської думки ¹.

Поряд із теоретико-методологічними розробками, спадщина П. Кудрявцева містить чимало спеціальних історико-філософських розвідок. Зокрема, мислителеві належить ґрунтовний аналіз популярного на початку XX ст. емпіріокритицизму. Застерігаючи від захоплення релятивістськими та нігілістичними ідеями, гранично виразними у філософії емпіріокрити-

¹ Детальніше про це див.: Пастушенко Л. А. Досвід критики «чистого емпіризму» в історико-філософських працях П. П. Кудрявцева / Л. А. Пастушенко // Наукові записки НаУКМА. – Т. 25. Філософія та релігієзнавство. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – С. 80–83; Пастушенко Л. А. П. Кудрявцев: абсолютні цінності в історико-філософському вимірі / Л. А. Пастушенко // Наукові записки НаУКМА. – Т. 37. Філософія та релігієзнавство. – К. : Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2005. – С. 77–82.

цизму, П. Кудрявцев висвітлює, шляхом історико-критичного аналізу, її нігілістичне ставлення до сфери абсолютних цінностей. Розгляд емпіріокритицизму в історичній площині дає змогу класифікувати це вчення як «чистий емпіризм», напрям у філософії, що вирізняється найбільшою послідовністю у дотриманні принципу чистого досвіду. На підставі аналізу теоретичних засад емпіріокритицизму, учений доводить, що реалізація принципу чистого досвіду у філософії неодмінно призводить до релятивістських наслідків, зокрема – до заперечення метафізики.

Значну увагу мислитель приділяє історії російської філософії – зокрема, творчості Володимира Соловйова [24]. Аналізуючи спадщину видатного російського мислителя, П. Кудрявцев намагається віднайти висхідні інтуїції його індивідуального світовідчуття, показати нерозривну єдність його особистісного світогляду з філософськими творами. На переконання вченого, праці В. Соловйова не розкривають сповна його глибоких інтуїцій: особистість мислителя вивищується над його філософією. Осягнення внутрішнього світу В. Соловйова потребує звернення не тільки до його філософських творів, а й, насамперед, до його поезії, як глибинного джерела його метафізики.

Заслугує на увагу і розвідка Петра Кудрявцева, присвячена «батькові російської науки» Михайлу Ломоносову [25], цінність духовного спадку якого полягає у його «старих», але невмирущих думках про значення наукового знан-

ня. Філософ переконаний у тому, що життєва позиція видатного російського вченого щодо значення наукового знання як служіння вищій істині є яскравою протиположністю релятивістським тенденціям у розвитку філософії та науки кінця XIX – поч. XX ст., спрямованих на заперечення самоцінності інтересів наукової істини.

Нарешті, однією з постійних тем історико-філософських розвідок П. Кудрявцева була творчість київських духовно-академічних мислителів і освітні та наукові традиції Київської Академії. Саме П. Кудрявцеву сучасна історико-філософська наука завдячує першими систематичними відомостями про життєвий шлях, викладацьку та наукову діяльність філософів Київської духовної академії: Петра Авсенева, Дмитра Поспехова, Маркеліна Олесницького, Ореста Новицького, Петра Ліницького [26]. У доробку П. Кудрявцева знаходимо також низку біографічних нарисів, присвячених вихованцям КДА та постатям, дотичним до академічного життя [27].

Як бачимо, спадщина Петра Кудрявцева містить чимало тем і проблем, що не втратили інтересу для сучасної гуманітаристики. На наше переконання, їхнє коло розширюватиметься в міру того, як творчість цього талановитого мислителя поставатиме предметом спеціальних історико-філософських і релігієзнавчих студій. Потужним поштовхом для них мало б стати кваліфіковане упорядкування та видання його творів, більшість із яких є бібліографічними раритетами або ще й досі залишаються в рукописах.

1. Кудрявцев П. Слово о деятельном исполнении нравственного закона Божия, как залог личного и общественного благополучия / П. Кудрявцев // Труды Киевской Духовной Академии [далі – ТКДА]. – 1904. – № 3. – С. 416–433.
2. Див.: Кудрявцев П. Христианский взгляд на жизнь (По поводу «Стихотворений в прозе» И. С. Тургенева) / П. Кудрявцев. – К., 1899.
3. Кудрявцев П. В добрый путь / П. Кудрявцев // Христианская мысль. – 1917. – № 3. – С. 194–198.
4. Див.: Кудрявцев П. По вопросам церковно-общественной жизни / П. Кудрявцев // ТКДА. – 1906. – № 2. – С. 349–368; № 6. – С. 335–388; Кудрявцев П. Современная церковно-общественная жизнь / П. Кудрявцев // ТКДА. – 1906. – № 1. – С. 142–168.
5. Див.: Кудрявцев П. Из недавнего прошлого. Несколько данных для характеристики перелома, происшедшего в русском общественном сознании в начале 90-х гг. / П. Кудрявцев. – СПб., 1912.
6. Див.: Кудрявцев П. В области церковно-приходской жизни. II. Два слова о церковном чтении / П. Кудрявцев // Руководство для сельских пастырей. – 1905. – Т. I. – С. 334–339; Кудрявцев П. В области церковно-приходской жизни. III. К вопросу об участии священника в общественных делах / П. Кудрявцев // Руководство для сельских пастырей. – 1905. – Т. II. – С. 5–29; Кудрявцев П. В храме и приходе. Заметки и наброски по вопросам церковно-приходской жизни / П. Кудрявцев. – К., 1907; Кудрявцев П. К вопросу о характере народной школы / П. Кудрявцев // ТКДА. – 1898. – № 1. – С. 115–135; № 2. – С. 225–248.
7. Див.: Религиозно-философское общество памяти Вл. С. Соловьева в Москве // Век. – 1907. – № 9. – С. 107–108.
8. Кудрявцев П. Россия и Царьград. Три момента в литературной истории вопроса / П. Кудрявцев. – К., 1916.
9. Кудрявцев П. Слово о верности Христу / П. Кудрявцев // ТКДА. – 1901. – № 3.
10. Див.: Кудрявцев П. Из заметок о храме / П. Кудрявцев // Руководство для сельских пастырей. – 1901. – № 45 – С. 220–233; № 47. – С. 275–282; № 50. – С. 377–378; № 51. – С. 421–437.
11. Див.: Кудрявцев П., проф. О богослужебном употреблении русского (а также украинского) языка / П. Кудрявцев // Церковно-общественная мысль. – К. – 1918. – № 13–14. – С. 23–29; № 15–16. – С. 16–20; № 17–18. – С. 10–18.
12. Див.: Кудрявцев П. К вопросу об отношении христианства к язычеству / П. Кудрявцев // Синопис. Богослов'я, філософія, культурологія – Число четверте-п'яте. – К., 2001. – С. 52–73; Кудрявцев П. Смысл церковного брака / П. Кудрявцев // Руководство для сельских пастырей. – 1903. – № 18. – С. 1–16.
13. Див.: Кудрявцев П. К вопросу о введении в гимназиях преподавательского курса философии / П. Кудрявцев. – К., 1905.
14. Див.: Кудрявцев П. Главные моменты в истории вопроса об отношении веры к знанию / П. Кудрявцев // ТКДА. – 1906. – № 6. – С. 176–201; Кудрявцев П. Несколько замечаний об отношении истории философии к богословской науке / П. Кудрявцев // Вера и разум. – 1898. – Т. 2. Ч. 1. – С. 49–66.

15. Кудрявцев П. П. Конспект лекций по новой русской литературе, читанных на земских учительских курсах в Полтаве и Херсоне / П. П. Кудрявцев. – Херсон, 1915.
16. К[удрявцев] П. А. С. Пушкин. Главные моменты его жизни и литературного развития / П. Кудрявцев // Сборник статей об А. С. Пушкине по поводу столетнего юбилея. – К., 1899.
17. Волны вечности в русской художественной литературе. – К., 1914. – 519 с.
18. Див.: Кудрявцев П. К истории литературного возрождения средневекового католицизма в новое время / П. Кудрявцев // ТКДА. – 1916. – № 7–8. – С. 237–268; № 11–12. – С. 327–381.
19. Див.: Кудрявцев П. Декілька сторінок із культурної історії давнього Києва : бібліографічна довідка / П. Кудрявцев // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. – 36. 1. – К., 1930. – С. 114–123.
20. Див.: Кудрявцев П. Академічне видання Шевченкового «Журналу» / П. Кудрявцев // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Кн. 21–22. – К., 1929. – С. 406–410; Кудрявцев П. До пояснення «Енеїди» Котляревського, ч. IV, строфа 50 / П. Кудрявцев // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Кн. 23. – К., 1929. – С. 228–229.
21. Див.: Кудрявцев П. Декілька слів про сюжет Франкової поеми «Смерть Каїна» : бібліографічна довідка. [1930]. – Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського [далі – ІР НБУВ]. — Ф. X. [Архів АН України]. – № 34029; Кудрявцев П. Єврейство, євреї та єврейська справа в творах Івана Франка / П. Кудрявцев // Збірник праць Єврейської Комісії історико-археологічної комісії. Кн. II. – К., 1929.
22. Див.: Кудрявцев П. П. Лекции по истории философии в записях студентов. 1900–1902 гг. / П. Кудрявцев. — ІР НБУВ. – Ф. 160 – № 1632.
23. Див.: Кудрявцев П. Абсолютизм или релятивизм? Опыт историко-критического изучения чистого эмпиризма новейшего времени в его отношении к нравственности и религии / П. Кудрявцев. – Prolegomena. Вып. 1. – К., 1908; Кудрявцев П. Очерки современного эмпиризма / П. Кудрявцев. – К., 1907.
24. Див.: Кудрявцев П. Идея святой Софии в русской литературе четырех последних десятилетий / П. Кудрявцев // Христианская мысль. – 1916. – № 9 – С. 70–83; № 10 – С. 74–97; 1917. – № 1. – С. 76–81; № 3–4. – С. 83–101; Кудрявцев П. Связь с отцами в сердце и мысли Владимира Соловьёва / П. Кудрявцев. – К., 1916.
25. Див.: Кудрявцев П. П. Апология научного знания. Из размышлений над заветами, оставленными «отцом русской науки» / П. П. Кудрявцев. – К., 1914.
26. Див.: Кудрявцев П. Авсєнев Петр Семенович /Феофан/. /Биография и деятельность/. Ориг. – ІР НБУВ. – Ф. X. [Архів АН України]. – № 5344; Кудрявцев П. До історії освіти на Україні. Два невідані уривки з автобіографічної записки Ор. М. Новицького / П. Кудрявцев // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Кн. 13–14. – К., 1927. – С. 174–184; Кудрявцев П. Профессор Дмитрий Васильевич Поспехов (страничка из внутренней жизни Киевской духовной академии за минувшее полу столетие) / П. Кудрявцев // Вера и Церковь. – 1899. – Кн. 10. – С. 786–812; Кудрявцев П. Профессор Маркелин Алексеевич Олесницкий / П. Кудрявцев // ТКДА. – 1905. – Т. I. – № 4. – С. 675–704; Кудрявцев П. Профессор Петр Иванович Линицкий / П. Кудрявцев // ТКДА. – 1906. – № 6. – С. 737–771.
27. Див.: Кудрявцев П. «Амфитеатров Антоний». Біографічний нарис. 11 листопада 1929 р. – ІР НБУВ. – Ф. X. [Архів АН України]. – № 5345; Петро Кудрявцев: з рукописної спадщини [упор. Л. А. Пастушенко] // Наукові записки НАУКМА. – Т. 35. Київська Академія. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – С. 89–95; Кудрявцев П. Амфитеатров Федор Егорович. Биографические заметки. Ориг. – ІР НБУВ. – Ф. X. [Архів АН України]. – № 5346; Кудрявцев П. Амфитеатров Яков Косьмич (1802–1848 гг.) : биографический очерк. – Ориг. – ІР НБУВ. – Ф. X. [Архів АН України]. – № 5347; Кудрявцев П. Освітні мандрівки вихованців Київської академії за кордон у XVIII ст. / П. Кудрявцев // Дух і Літера. – 2003. – № 11–12. – С. 114–124; Кудрявцев П. Памяти Н. Н. Пузанова / П. Кудрявцев // ТКДА. – 1909. – Т. III. – №. 10. – С. 334–339.

Liudmyla Pastushenko

PETER KUDRIAVTSEV: THE MAIN DIRECTIONS OF CREATIVITY

This article deals with the analysis of the heritage of Peter Kudrjavitsev (1868–1940), one of the most significant representatives of Kyiv theological academic philosophy. The author identifies and describes the three main directions of his creative activities: religious and philosophical journalism, literature critics, and studies of the history of philosophy.